

Paradoksi uspjeha

Autor: Davor Moravek

Abstract

This paper analyzes three fundamental paradoxes of contemporary societies in which the ideals of meritocracy, clear communication, and justice are perverted into their opposites, becoming mechanisms for maintaining inequality and social exclusion. Through an interdisciplinary synthesis of sociological, psychological, and linguistic theories, the paper deconstructs the myth of meritocracy as a veil for the reproduction of privilege, explores how literal communication is socially sanctioned within neurotypical norms, and reveals how the obsessive pursuit of justice undermines trust in personal and professional relationships. The concept of "systemic inertia" is introduced to explain the mutual reinforcement of these paradoxes. In conclusion, the paper proposes "emancipatory ambivalence" as a theoretical framework for resolving these issues, emphasizing the need for context-sensitive solutions that balance abstract principles with real-world social practices. A roadmap of solutions offers concrete examples of systemic and individual interventions.

Keywords: meritocracy, paradox, inequality, neurodiversity, social justice, communication norms, systemic inertia, emancipatory ambivalence.

Аннотация

В данной работе анализируются три фундаментальных парадокса современных обществ, в которых идеалы меритократии, ясной коммуникации и справедливости искажаются до собственной противоположности, становясь механизмами поддержания неравенства и социальной изоляции. Посредством междисциплинарного синтеза социологических, психологических и лингвистических теорий, работа деконструирует миф о меритократии как о ширме для воспроизводства привилегий, исследует, как буквальная коммуникация подвергается социальным санкциям в рамках нейротипичных норм, и раскрывает, как навязчивое стремление к справедливости подрывает доверие в личных и профессиональных отношениях. Для объяснения взаимного подкрепления этих парадоксов вводится концепция «системной инертности». В заключение, работа предлагает «эмансипаторную амбивалентность» в качестве теоретической основы для решения данных проблем, подчеркивая необходимость контекстуально-чувствительных решений, которые балансируют между абстрактными принципами и реальной социальной практикой. Карта решений предлагает конкретные примеры системных и индивидуальных вмешательств.

Ключевые слова: меритократия, парадокс, неравенство, нейроразнообразие, социальная справедливость, коммуникативные нормы, системная инертность, эмансипаторная амбивалентность.

Sažetak

Ovaj rad analizira tri temeljna paradoksa suvremenih društava u kojima se ideali meritokracije, jasne komunikacije i pravednosti izvrću u vlastite suprotnosti, postajući mehanizmi za održavanje nejednakosti i socijalne isključenosti. Kroz interdisciplinarnu sintezu socioloških, psiholoških i lingvističkih teorija, rad dekonstruira mit o meritokraciji kao paravanu za reprodukciju privilegija, istražuje kako se doslovna komunikacija socijalno sankcionira unutar neurotipičnih normi te otkriva kako opsesivna težnja za pravednošću potkopava povjerenje u osobnim i profesionalnim odnosima. Uvodi se koncept "sistemske inertnosti" kako bi se objasnilo međusobno podržavanje ovih paradoksa. Zaključno, rad predlaže "emancipatornu ambivalenciju" kao teorijski okvir za rješavanje ovih problema, naglašavajući potrebu za kontekstualno osjetljivim rješenjima koja balansiraju između apstraktnih principa i stvarne društvene prakse. Mapa rješenja nudi konkretne primjere sistemskih i individualnih intervencija.

Ključne riječi: meritokracija, paradoks, nejednakost, neurodiverzitet, socijalna pravda, komunikacijske norme, sistemska inertnost, emancipatorna ambivalencija.

Uvod

Moderno društvo počiva na idealima koji se čine nepobitnima: uspjeh treba biti rezultat zasluga, komunikacija jasna, a odnosi pravedni. No, postoji dubok jaz između ovih **deklarativnih vrijednosti** i **operativnih normi** koje oblikuju našu stvarnost. Dok škole objavljuju "jednake prilike", **privatne instrukcije stvaraju nevidljivi kurikulum**; dok korporacije ulažu u AI "objektivnost", **algoritmi reproduciraju rasne predrasude**; dok se brak naziva partnerstvom, **neplaćeni ženski rad ostaje nevidljiv**.

Ovaj članak nudi detaljnu analizu tri takva paradoksa. Prvo, dekonstruiramo **mit o meritokraciji**, pokazujući kako ona postaje mehanizam za legitimizaciju naslijeđenih privilegija. Drugo, istražujemo **kaznu za jasnoću**, analizirajući zašto se doslovna komunikacija često sankcionira kao socijalna nespretnost. Na kraju, razmatramo **zamku pravednosti**, otkrivajući kako opsesivna težnja za reciprocitetom može uništiti temelje zdravih odnosa. Kroz sintezu socioloških, psiholoških i lingvističkih spoznaja, razotkrivamo nevidljive prepreke koje stoje na putu istinskog uspjeha i pravednijeg društva.

Iluzija meritokracije: Kako "zasluge" služe održavanju nejednakosti

Koncept meritokracije, koji je Michael Young izvorno skovao kao **distopijski satirični koncept** (1958), a ne kao ideal, danas je dominantna ideologija Zapada. Young je još 2001. oštro kritizirao britanskog premijera Tonyja Blaira zbog pretvaranja njegove opomene u pozitivnu političku parolu. U praksi, meritokracija često postaje **"legitimizirajuća ideologija"** – sustav vjerovanja koji opravdava postojeće hijerarhije (Sandel, 2020; Mijs, 2021).

Reprodukcija privilegija i protuargumenti

Ključni mehanizam je **reprodukcija privilegija**. Obitelji srednje klase prakticiraju **"usmjereno**

uzgajanje" (Lareau, 2011), dok **"inflacija vjerodajnica"** (Collins, 1979) utrku za uspjehom čini skupljom. Empirijski podaci su neumoljivi: istraživanje Chettyja i suradnika (2017) pokazuje da dijete iz 1% najbogatijih obitelji ima 77 puta veće šanse pohađati sveučilište iz Ivy League lige od djeteta iz 20% najsiromašnijih. Psihološki, ovo stvara **"meritokratski stres"** i kod elite, koja živi u stalnom strahu od neuspjeha, te dovodi do porasta **"smrti iz očaja"** (*deaths of despair*) među radničkom klasom, koja internalizira osjećaj neuspjeha (Case & Deaton, 2020). Ovaj proces je potpomognut **psihologijom opravdavanja sustava (system justification theory)**, gdje pojedinci, kako bi smanjili kognitivnu disonancu, internaliziraju i brane meritokratske narative čak i kada su suočeni s očitom nejednakošću (Jost & Banaji, 1994).

Unatoč ovim kritikama, važno je naglasiti da meritokracija, u teoriji, nudi moćnu alternativu nepotizmu i klijentelizmu. U određenim uvjetima, poput transparentnih javnih natječaja ili anonimnog zapošljavanja (*blind recruitment*), meritokratski mehanizmi mogu privremeno smanjiti diskriminaciju. Njihova stvarna vrijednost leži u postavljanju formalnog okvira koji, barem u idealnom slučaju, ograničava arbitrarnost i otvoreni nepotizam. Iako se u praksi često zaobilaze, ovi mehanizmi ostaju ključna referentna točka za borbu protiv diskriminacije.

Intersekcionalnost, globalni kontekst i tehnologija

Kritika meritokracije mora uključiti **intersekcionalnost**. Ideali "zasluga" nisu neutralni, već su povijesno oblikovani unutar dominantnih (često bijelih, muških) kulturnih normi. Elitni studenti često podržavaju afirmativnu akciju samo kroz **"diverzitetsku pogodbu"** – ako im diverzitet donosi kulturni kapital, a ne kao ispravljanje nepravde (Warikoo, 2016). Globalno, u **Hrvatskoj**, istraživanje Hernausa (2021) pokazuje da "veze" nadmašuju formalne kvalifikacije. U **Nigeriji**, etnički patronat stvara "kulturu neformalnih transakcija" (Smith, 2007), dok u **Kini**, sustav *gaokao* ispita predstavlja ekstremno oblik meritokratskog pritiska. Aktualna kontroverza vrti se oko **AI alata za selekciju**, koji često nasljeđuju i pojačavaju postojeće pristranosti, kao što je pokazao Amazonov model iz 2018. koji je diskriminirao žene, što je potaknulo globalne debate o potrebi za etičkom regulacijom, poput one koja se vodi oko EU Akta o umjetnoj inteligenciji.

Kazna za jasnoću: Paradoks doslovne komunikacije

Ideal jasne komunikacije čini se kao temelj efikasnosti, no u praksi, doslovnost se često socijalno sankcionira.

Implicitna pravila i ekonomski trošak

Neurotipična komunikacija oslanja se na **implikature** (Grice, 1975). **"Problem dvostruke empatije"** (Milton, 2012) ovo redefinira kao obostrano nerazumijevanje, što potvrđuju i kvalitativne studije koje opisuju sustavne poteškoće u interpretaciji namjera između neurotipičnih i autističnih osoba (Heasman & Gillespie, 2018). Istraživanja pokazuju da do 70% autističnih osoba, posebice žena, doživljava iscrpljenost i *burnout* zbog stalne potrebe za "maskiranjem" (Hull i sur., 2017). Organizacije plaćaju visoku cijenu za ovaj jaz: visoka stopa fluktuacije neurodivergentnih zaposlenika predstavlja značajan ekonomski trošak povezan s gubitkom talenta i troškovima novog zapošljavanja.

Direktnost nasuprot doslovnosti i javna debata

Važno je razlikovati **direktnost**, koja može biti kulturna norma (npr. u Nizozemskoj), i **doslovnost**, koja je češće kognitivni stil. Usporedba s japanskom komunikacijom visokog konteksta (Hall, 1976) otkriva da se, unatoč razlikama, u oba slučaja odstupanje od norme sankcionira. Zanimljivo je da neurodivergentni korisnici znakovnog jezika mogu lakše izbjeći neke od ovih zamki zbog vizualne prirode jezika (De Meulder, 2019). Istraživanja pokazuju da osobe koje prihvaćaju paradokse pokazuju veću kognitivnu fleksibilnost i kreativnost, što sugerira da je prilagodljivost vrijednija od krutog pridržavanja jedne komunikacijske norme.

Zamka pravednosti: Kada težnja za jednakošću uništava odnose

Pravednost je vrлина, no njezina kruta primjena može biti destruktivna. Temelj ove rasprave leži u **teoriji pravednosti** (Adams, 1965), koja analizira kako percipirana nejednakost utječe na motivaciju i odnose.

Komunalni odnosi, kultura i digitalni kontekst

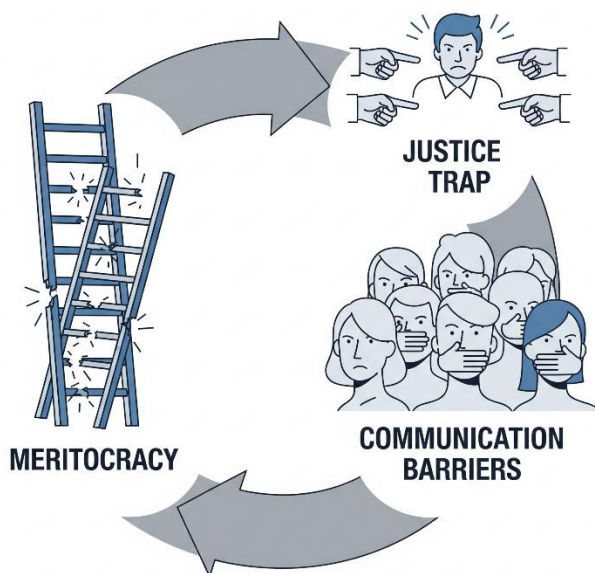
Psiholozi Clark i Mills (1979) razlikuju **komunalne odnose** (obitelj, prijatelji) i **odnose razmjene** (posao). Uvođenje logike razmjene u komunalni odnos je toksično. Istraživanje Gordona i Chena (2016) potvrđuje da takvo "vođenje rezultata" (*scorekeeping*) značajno povećava rizik prekida veze. U poslovnom svijetu, pak, strateški "davatelji" (Grant, 2013) dugoročno grade jače mreže. U digitalnom dobu, problem eskalira: alati za nadzor remote timova mogu povećati osjećaj nepravednosti i uništiti povjerenje, što je dovelo do zakonodavnih inicijativa o "pravu na isključivanje" i zaštiti privatnosti radnika.

Rodna dimenzija i kontroverze

Ideal komunalnog odnosa može se zloupotrijebiti u patrijarhalnim strukturama, gdje se neplaćeni **emocionalni rad** žena uzima zdravo za gotovo. Žene provedu dodatnih **4.3 sata dnevno** na tom radu, što ekonomski odgovara **30% njihove plaće** (Hochschild, 2012). Studija Bear & Woolley (2021) otkriva da brakovi s preciznim "računanjem bodova" imaju 40% veći rizik raspada, dok oni s **"pragmatičnom reciprocitarnošću"** (npr. 70/30 ravnoteža) dugoročno opstaju. U kontekstu moćne neravnoteže, inzistiranje na rigidnoj pravednosti može, paradoksalno, služiti kao zaštitni mehanizam protiv eksploatacije.

Sistemska inertnost: Povezivanje triju paradoksa

Meritokracija, komunikacijske norme i rigidna pravednost nisu izolirani fenomeni; oni čine tri stupa društvene reprodukcije i tvore **"krug nevidljivih prepreka"**. Ova **sistemska inertnost** funkcionira tako da meritokracija ideološki opravdava nejednakost, dominantne komunikacijske norme onemogućuju kritiku sistema od strane marginaliziranih (npr. autistični glasovi nisu čuti u debatama o DEI), a opsesivna pravednost individualizira odgovornost, skrivajući strukturalne prepreke. Ova tri paradoksa međusobno se podupiru kao **"stubovi društvene tromosti"**.

Ograničenja i smjerovi za buduća istraživanja

Ovaj rad je primarno teorijske prirode i oslanja se na sekundarne izvore. Buduća istraživanja trebala bi uključivati originalne empirijske podatke, poput kvalitativnih studija slučaja ili kvantitativnih anketa u hrvatskom kontekstu, kako bi se testirale postavljene teze.

Zaključak: Prema emancipatornoj ambivalenciji

Ovi ideali nisu lažni – oni su nužni za viziju pravednog društva. No, njihova kruta primjena bez dekonstrukcije moći pretvara ih u alate reprodukcije. Suočeni smo s **"emancipatornom ambivalencijom"**: potrebom da istovremeno držimo ideale i kritiziramo njihovu zlouporabu. Metodološki, ovo implicira pristup koji ne odbacuje ideale, već ih koristi kao kritičke alate, neprestano preispitujući njihovu primjenu u specifičnim kontekstima moći i nejednakosti. Kao što je Einstein koristio kontradikciju da otkrije relativnost, tako i društvo mora prihvatiti **"kreativnu moć paradoksa"** (Rotenberg, 1996) i shvatiti da su ideali istovremeno nužni i opasni. Rješenje nije odbaciti ih, već prihvatiti njihovu ambivalenciju – kao što svjetlost može biti val i čestica.

Mapa rješenja i izazovi implementacije

Predložena rješenja, iako teorijski utemeljena, suočavaju se sa značajnim izazovima u implementaciji. Otpor korporacija prema neuroinkluzivnim programima zbog percipiranih troškova, politička borba protiv širenja socijalnih prava poput roditeljskog dopusta te duboko ukorijenjene kulturne norme predstavljaju ozbiljne prepreke. Uspjeh ovisi o kombinaciji političke volje, promjenama u organizacijskoj kulturi i individualnoj svijesti.

Paradoks	Izvrnuti ideal (Prepreka)	Sistemska rješenje (Primjer)	Društveni/Ekon omski učinak	Individualno rješenje
Meritokracija	Jednake šanse postaju opravdanje za naslijeđene privilegije.	Univerzalni predškolski programi (npr. prema modelu Oklahoma).	Značajno smanjenje jaza u školskoj spremnosti.	Mentorstvo pojedincima iz podzastupljenih skupina.
Kazna za jasnoću	Iskrenost i preciznost postaju socijalna nespretnost.	Neuroinkluzivni dizajn rada (Microsoft Autism Program).	Smanjenje troškova fluktuacije zaposlenika.	Vježbanje "dvostruke empatije"; postavljanje pitanja za pojašnjenje.
Zamka pravednosti	Težnja za jednakošću uništava povjerenje i spontanost.	Roditeljski dopust za oba roditelja (Švedska).	Povećanje stope zaposlenosti žena.	Primjena "pragmatične reciprocitarnosti"

Literatura

- Adams, J. S. (1965). Inequity in social exchange. U L. Berkowitz (Ur.), *Advances in experimental social psychology* (Vol. 2, pp. 267–299). Academic Press.
- Bear, J. B., & Woolley, A. W. (2021). The gender dynamics of scorekeeping in marriages. *Journal of Family Psychology*, 35(4), 521–530. <https://doi.org/10.1037/fam0000848>
- Bottema-Beutel, K., Kapp, S. K., Lester, J. N., Sasson, N. J., & Hand, B. N. (2021). Avoiding a crisis of confidence in autism research: A call for replicability. *Autism in Adulthood*, 3(1), 1-5. <https://doi.org/10.1089/aut.2020.0057>
- Case, A., & Deaton, A. (2020). *Deaths of despair and the future of capitalism*. Princeton University Press.
- Chetty, R., Friedman, J. N., Saez, E., Turner, N., & Yagan, D. (2017). *Mobility report cards: The role of colleges in intergenerational mobility* (NBER Working Paper No. 23618). National Bureau of Economic Research.
- Clark, M. S., & Mills, J. (1979). Interpersonal attraction in exchange and communal relationships. *Journal of Personality and Social Psychology*, 37(1), 12–24. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.37.1.12>
- Collins, R. (1979). *The credential society: An historical sociology of education and stratification*. Academic Press.
- De Meulder, M. (2019). The power of sign language and the deaf-world: A story of self-authentication, community, and sign language pride. *The Senses and Society*, 14(1), 24-40. <https://doi.org/10.1080/17458927.2019.1581177>
- Gordon, A. M., & Chen, S. (2016). Do you get where I'm coming from?: Perceived understanding buffers against the negative impact of conflict on relationship satisfaction. *Journal of Personality and Social Psychology*, 110(2), 239–260. <https://doi.org/10.1037/pspi0000039>
- Grant, A. (2013). *Give and take: A revolutionary approach to success*. Viking.
- Grice, H. P. (1975). Logic and conversation. U P. Cole & J. L. Morgan (Ur.), *Syntax and semantics, Vol. 3: Speech acts* (pp. 41–58). Academic Press.
- Hall, E. T. (1976). *Beyond culture*. Anchor Books.
- Heasman, B., & Gillespie, A. (2018). Neurodivergent intersubjectivity: Distinctive features of how autistic people create shared understanding. *Autism*, 23(4), 910–921. <https://doi.org/10.1177/1362361318785172>
- Hernaus, T. (2021). *Organizacijsko ponašanje*. Ekonomski fakultet, Sveučilište u Zagrebu.
- Hochschild, A. R. (2012). *The outsourced self: Intimate life in market times*. Metropolitan Books.
- Hull, L., Petrides, K. V., Allison, C., Smith, P., Baron-Cohen, S., & Mandy, W. (2017). "Putting on my best normal": Social camouflaging in adults with autism spectrum conditions. *Journal of Autism and*

Developmental Disorders, 47(8), 2519–2534. <https://doi.org/10.1007/s10803-017-3166-5>

Jost, J. T., & Banaji, M. R. (1994). The role of stereotyping in system-justification and the production of false consciousness. *British Journal of Social Psychology*, 33(1), 1–27. <https://doi.org/10.1111/j.2044-8309.1994.tb01008.x>

Lareau, A. (2011). *Unequal childhoods: Class, race, and family life* (2. izd.). University of California Press.

Mijs, J. J. B. (2021). The paradox of meritocracy: Why working-class kids get worse jobs than their middle-class peers. *Socius: Sociological Research for a Dynamic World*, 7. <https://doi.org/10.1177/23780231211014698>

Milton, D. E. M. (2012). On the ontological status of autism: The 'double empathy problem'. *Disability & Society*, 27(6), 883–887. <https://doi.org/10.1080/09687599.2012.710008>

Rotenberg, A. (1996). *The creative process of psychotherapy*. Jason Aronson.

Sandel, M. J. (2020). *The tyranny of merit: What's become of the common good?* Farrar, Straus and Giroux.

Smith, D. J. (2007). *A culture of corruption: Everyday deception and popular discontent in Nigeria*. Princeton University Press.

Warikoo, N. K. (2016). *The diversity bargain: And other dilemmas of race, admissions, and meritocracy at elite universities*. University of Chicago Press.

Young, M. (1958). *The rise of the meritocracy*. Thames and Hudson.